

Видубицький Дніпровсько-Либідський перевіз і його роль в історії монастиря і держави

У статті висвітлюється роль Дніпровсько-Либідського перевозу, яким згідно з історичними фактами від самого початку свого існування володів Свято-Михайлівський Видубицький монастир. Попри те, що ця переправа була чи не найосновнішим джерелом прибутку для обителі, разом з тим вона була і причиною чвар між Печерським і Видубицьким монастирями, а на початку XVIII ст. несподівано стала відігравати ще й політичну роль у міграційних процесах козацької держави.

Ключові слова: *Видубицький монастир, Печерський монастир, перевіз, ігумен, братія, гетьман, чвари, прибуток.*

Згідно з літописною згадкою урочище Видубичі, а разом з тим і Видубицький монастир отримали свою назву від «видибання» (випливання) тут поблизу язичницького ідола Перуна, який за наказом Великого князя Володимира був скинутий із Старокиївської гори у води Дніпра.

Цей переказ вважали правдивим майже всі дослідники історії Києва: М. Максимович, М. Берлінський, М. Сементовський, П. Журавський та ін. Однак, М. Закревський у своєму «Описании Киева» сумнівається у правдивості цього переказу, вказуючи саме на його необґрунтованість. Такої ж думки дотримується і професор С. Т. Голубев. Пояснюючи походження назви місцевості «Видубичі», де потім виник монастир, він вважає, що не «видибання» язичницького Перуна зумовило назву місцевості, а навпаки, вже існуюча назва «Видубичі» породила такий переказ [7, с. 269].

Є й інші версії (правдоподібніші, ніж попередня), щодо назви урочища. У давнину тут був перевіз через Дніпро, де «видибали», тобто переправлялися на інший берег на човнах, видовбаних із цілого дубового стовбур. За ще іншою версією урочище отримало назву через прилеглу місцевість Звіринець, яка здавна була для киян місцем полювання – «добичі» [11, с. 198]. Однак версія з «видибанням» на дубових човнах, на нашу думку, є найправдоподібнішою. Дійсно, на той час це місце було найвужчим і найзручнішим для переправи. Цю гіпотезу повторили слідом за С. Т. Голубевим всі історики ХХ ст. Таким чином, численні дослідники зійшлися в думці, що легенда про ідола – це лише спроба ав-

торів XVII ст. дати пояснення назві урочища та монастиря, який в давнину називався Всеволожим [13, с. 75].

Ще за часів давньоруської держави Київ, як великий економічний, політичний і культурний центр, підтримував широкі торговельні й культурні зв'язки з іншими країнами і мав потребу в перевозах та мостах.

У літописі під 1097 р. міститься коротка примітка про те, що Видубицький монастир в цей час вже володів Либідським перевозом через Дніпро, адже у той же рік князь Василько Теревовлянський, повертаючись після Любечського з'їзду князів у свій уділ, прибув: «...(до Дніпра) в четвертий (день) листопада, і перевізся на Видобич, і пішов поклонитися до святого Михайла в монастирі, і вечеряв тут» [12, с. 147; 15, стб. 232; 14, стб. 258]. До цього літописного повідомлення в усі наступні сторіччя апелювали видубицькі ігумени задля збереження за монастирем права володіння цією переправою [5, арк. 6].

За свідченням М. Закревського засновник і будівничий Видубицького монастиря – великий київський князь Всеволод Ярославович подарував обителі Звіринецькі, Неводницькі, Багринівські, Осокорські та Либідські землі, з переправами на річці Либіді і на Дніпрі. При цьому це право власності постійно підтверджували всі наступні князі [8, с. 234].

Як зазначав історик С. Т. Голубєв, Либідський перевіз був «головною переправою через Дніпро для місцевостей, які були розташовані нижче Києва...» [7, с. 171]. Відповідно користування цими перевозами приносило Видубицькому монастирю чималі прибутки, однак це було головною причиною запеклої боротьби між ченцями за перевози. Через відсутність відповідних документів з XII – XVI ст., ми не можемо стверджувати коли почались чвари стосовно перевозів, однак вже з XVII ст. є згадки про розбійні напади підданих Перського монастиря на підданих Видубицького.

Так у 1628 р. лаврські ченці побили підданих Видубицького монастиря і зруйнували пороми на Либідському перевозі [16, с. 13]. 14 серпня того ж року (шведського 1641 р.) Сигизмунд III, щоб припинити ворожнечу між монастирями, видав грамоту на ім'я ігумена Євстафія Пішковського якою підтверджувалось за Видубицьким монастирем право на володіння перевозом з обома берегами [2, арк. 266 – 266 зв.].

В уніатський період історії монастиря пропали всі документи, правові акти на землю та дарчі грамоти, адже за словами о. Павла Троцького уніати вивезли і казну, і документацію «до останнього клаптика паперу». Після повернення у 1637 р. монастиря право-

славним, митрополиту Петру Могилі вдалося віднайти (відновити) частково документи на право власності монастирем всіма землями подарованими князями і королями, однак, після смерті митрополита Печерський монастир, скориставшись цими обставинами, став претендувати на млин на річці Віті, а також на переправу на Либіді. Однак наступник святителя – ігумен Ігнатій (Старушич) у цих процесах показав себе як досвідчений адміністратор. Йому вдалося добитися грамоти від короля Яна Казимира і таким чином зберегти ці володіння за монастирем [7, с. 193].

Ігумену Климентію (Старушичу), як і його попереднику прийшлося вести судові процеси з Києво-Печерським монастирем за Либідську переправу через Дніпро. Незважаючи на те, що Ігнатій виклопотав королівську грамоту на право власності, Лавра ніяк не хотіла поступатись. Відстоюючи право власності монастиря, Климентій наводив текст Нестора-літописця про заснування Свято-Михайлівської церкви в 1070 р. князем Всеволодом, який нібито і надав цю переправу у володіння обителі, оскільки в тому ж літописі говориться про переправу через Дніпро князя Василька Ростиславовича і його візит у Видубицький монастир для поклоніння і залишення там своїх товарів на збереження [17, с. 122].

У 1654 р. ігумен Климентій випросив у царя Олексія Михайловича грамоту, якою від 11 серпня 1654 р. за монастирем закріплялися всі його землі, разом із Дніпровським і Либідським перевозами [2, арк. 25 – 25зв.]. Разом з цим Климент подав апеляцію у володимирський гродський суд стосовно анулювання погодження про трьохлітнє спільне з Печерським монастирем користування перевозом, яке було підписане 25 квітня 1650 р. митрополитом Сильвестром Косовим і покійним ігуменом Ігнатієм Старушичем з Печерським Ігуменом Йосифом Тризною для того, щоб супротивні сторони представили документи на право власності. Оскільки Видубицький монастир, на відміну від Печерського мав відповідні документи, а трьохлітній термін спільного користування вже минув, то ігумен просив анулювати цей договір [17, с. 122 – 123].

Таким чином, починаючи з середини XVII сторіччя перевіз знаходився в руках отців монастиря законно. На ньому монахи утримували два пороми й побудували на Дніпрі міст «у Толбіна» [9, с. 368]. На гирлі Либіді, біля самого перевозу, ігумен Климентій Старушич спорудив млин, а при ньому корчму – з горілкою, пивом і медом. Таку саму корчму він поставив у кінці перевозу в селі Осокорки, яке належало Видубицькому монастирю. Ще була й третя корчма – на Звіринці, що знаходився на межі володінь монастиря.

Перевози були платними, а тому ченці й магістрат здавали їх в оренду і одержували від цього великі прибутки. Так, Либідський перевіз щорічно приносив Видубицькому монастиреві 1400 – 1600 злотих – дуже значну суму, а в 1656 р. орендар заплатив монастиреві 2000 злотих і зобов'язався «на каждый рок на потребу монастырскую отпускать горелки доброй 500 кварт справедливих, 5 каменей воску, 2 мажи соли» і безплатно перевозити всю монастирську братію [9, с. 369].

Не сподобалось це ченцям Печерського монастиря і вони 1656 року затіяли процес про незаконне присвоєння їхніх монастирських земель у гирлі Либіді. Бажаючи покласти край цьому процесу, митрополит Сильвестр Косів своїм листом від 4 жовтня 1656 р. наказав розділяти дохід порівно між обома монастирями. Однак, непогоджуючись з таким рішенням, ігумен Климентій звернувся до гетьмана Богдана Хмельницького, який для вирішення цієї справи відрядив комісію з генерального Війська Запорізького в особі Антона Ждановича і Федора Виговського. Печерський архімандрит Інокентій Гізель на підтвердження своїх претензій не спромігся подати жодного документу, а посилався лише на свідоцтва місцевих старожилів, яким здавалося, що в давнину Либідський перевіз належав Печерському монастирю. Стосовно ж документів, то він говорив, що вони були, однак деякі з них згоріли у 1649 р., а інші ще раніше пан Прокіп Верещака вивіз з собою на Волинь. Натомість ігумен Старушич мав достовірні письмові підтвердження.

Якби комісія вивчила як слід всі письмові документи, то напевне визнала б беззаперечне право власності за Видубицьким монастирем, однак не зрозуміло з яких причин (швидше за все, щоб у майбутньому подібні чвари не повторювались) вирішила розділити доходи порівно між супротивними сторонами [7, с. 195].

Однак, як би там не було, незважаючи на те, що прибутки ділилися порівно, Дніпровсько-Либідський перевіз з прилеглими землями й угіддями надовго залишався у володінні Видубицької обителі, збагачуючи її казну великими прибутками. Особливо багато роботи було в останню чверть XVII сторіччя. Це була для України доба так званого «великого переселення народів». Спочатку, в часи «руїни», за гетьмана Дорошенка та й після нього населення правобережної України, через розорення і вбивства турецькими і ординськими полчищами та польськими військами, залишало свої землі й шукало пристановища на лівобережжі. Сотні тисяч переселенців які дісталися на лівий берег Дніпра, перейшли через Київ, були перевезені монастирськими поромами. Однак після приєднання України до Московської держави на

Лівобережжі особливо відбувся інтенсивний процес соціального розшарування українського суспільства. Якщо до цього широкі народні маси під час визвольної війни об'єднувала спільна мета у боротьбі з польською шляхтою, то тепер положення змінилося. У II половині XVII ст. на Лівобережній Україні внаслідок штучно створеної густоти населення, людям приходилось йти в найми до поміщиків-землевласників, щоб хоч якось вижити [10, с. 23]. Відповідно рівень життя був надзвичайно низьким.

Тому, починаючи з 1680-х років почався зворотний рух, і це було на руку тодішньому польському королю Яну III Собеському. На той момент йому були потрібні військові люди, тож він був зацікавлений у відновленні козацтва.

Однак, така еміграція порушувала плани Івана Мазепи тому гетьман вирішив силою затримувати населення на своїх місцях, на Лівобережжі. Головну свою увагу він зосередив на переправах через Дніпро. Однак тут гетьманські універсали, що забороняли перевезення переселенців, зіткнулися з інтересами перевізчиків, які піклувалися про свої прибутки. Обидва київські перевози, міський та монастирський, вдень і вночі перевозили «прочан». Гетьман розставив козачі загони, які мали б охороняти західні кордони Лівобережної України, однак їм трудно було впоратися з масовим рухом. І у зв'язку з цим Мазепа 23 травня 1702 р. надіслав листа ігумену Видубицького монастиря Варлааму (Страховському) наступного характеру: «Превелебний в Бозі отче ігумене монастиря Видубицького, мій великий і лагідний пане, отче і приятелю! За указом його царської пресвітлої величності, неодноразово монаршими грамотами до нас писаного, аби ніхто з тутешніх малоросійських жителів з цього боку Дніпра, з Богом хранимої його великого государя держави, на тамтой бік в закордонний край на житіє не був пропущений, не раз вже по усіх наших полках, а особо по надбережних дніпрових містах (як і до самого Києва), суворі надсилаємо універсали, настійливо і суворо наказуючи, аби на перевозках і переправах за цьогобічними людьми, які за кордон утіком ідуть, пильна була сторожа і жодної людини на той бік Дніпра не було пропущено і щоб кожного утікача спіймано і назад повернуто. А тепер довелось нам відати, що в Києві на перевозах міських та монастирських, які є на Дніпрі, прочани перевозяться і без затримання з цього боку на той бік Дніпра переїздять і так за кордон на житіє перебираються. Це діється проти указу монарха нашого і противни захисту потрібної вітчизні нашої повності народу, коли через такий вільний переїзд прочан чиниться зменшення малоросійського народу у

містах і селах значне, жителів являється оскудіння. Нагадуємо про монарший указ і обов'язуємо, щоб ваша превелебність на перевозах своїх монастирських суворо наказали тим, хто їх доглядають, щоб цьогобідні люди, які в прощу на ту сторону Дніпра уходять, жодним способом через Дніпро не були пропущені, а затримувані і назад завернуті. А того пильно нехай спостерігають і доглядають, щоби в мажах і возах під шкірами жінок і дітей своїх замість товарів яких не перевозили і на перевозах у такий спосіб ті утікачі утікання свого не утаїли, бо так вони людей ошукувати звикли. Аби на перевозах вашої превелебності монастирських за прочанами неоплошна була пильність, аби жодними мірами через Дніпро не мали переїзду, і повторно про те вашій превелебності нагадуємо; коли якщо би на котрого з наглядців на перевозах будучих, мало потім то перевезтися, щоб кого з прочан на тамтой бік Дніпра мав перепустити, тоді те його дерзновенне указові монаршому і волі нашої гетьманської противне, до горлового йому покарання стягатися буде.

При цьому, молитвам святим вашої превелебності віддається.

Вашої превелебності доброзичливий приятель Іван Мазепа, гетьман війська його царської превісїтлої величності запорізького» [9, с. 371 – 372].

У 1746 р. знову відновилася суперечка відносно Звіринецьких ґрунтів [3, арк. 1 – 25]. Тому ігумен Вікентій змушений був знову 2 серпня 1748 р. звертатися до «матушки імператриці», просячи захистити Видубицьку обитель від зазіхань Печерського монастиря на переправу через Дніпро і Наводницьку пристань. Вікентій апелював до Нестора-літописця і до привілею від Сигизмунда I 1541 р. Ігумен монастиря писав також і митрополиту Тимофію Щербацькому, що цей перевіз через Дніпро спрадавна був у власності монастиря, адже він подарований великим князем Всеволодом, будівничим монастиря, і землі названі Неводничі теж перебувають у власності обителі [6, арк. 88].

Однак, Лавра, як сильніша, посилювала наступ, влаштовувала «гвалтовные» напади на Либідську пристань «с многолюдством и ружейною пальбою».

4 січня 1772 р. ігумен Яків Воронковський в черговий раз посилав чолобитну, у якій просив поставити край суперечці з Лаврою за Неводничі (Наводничі), його рибний ставок і переправу через Дніпро. При цьому він вказував, що великий князь Всеволод Ярославич при заснуванні монастиря подарував йому ці землі і право на перевезення. Ігумен Яків також цитував повідомлення Нестора-літописця про переправу князя Василька, коли князь відвідав

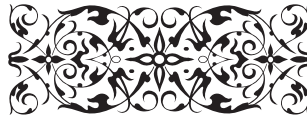
обитель і молився в ній, що свідчило про те, що право перевезення належить саме Видубицькому монастиреві. Приводив також Яків і привілеї польського короля Сигизмунда I від 1541 р., у яких визнавалося право власності монастиря на згадані земельні володіння і переправу, подаровані православним київським князем. Вказував також, що князь Константин Острожський в 1565 р. заборонив Печерському монастиреві претендувати на ці землі. Пором же печерян знаходився навпроти Преображенської церкви, а право на нього архімандрит Йосип Тризна випросив в 1650 р. у польського короля Владислава IV [4, арк. 18 – 21 зв.].

Кінець всім судовим процесам і зазіханням з боку Лаври та її підданих поклала секуляризаційна реформа 1786 р. імператриці Катерини II, згідно з якою всі монастирі позбавлялися всіх законних володінь і переводились на державне забезпечення. Однак, фактично, Либідський перевіз і так уже поступово втрачав свою значущість, адже вже у XVIII ст. через Дніпро біля Києва діяли: Наводницький казенний міст і перевіз, та магістратський перевіз біля Хрещатицької пристані на Подолі [Рибаков. с. 16], які були функціональнішими за прості перевози Дніпровський і Либідський.

Таким чином, багаторічне володіння Видубицьким монастирем Дніпровською і Либідською преправами мало як позитивне, так і негативне значення для обителі. Позитивне полягало у тому, що користування цим перевозом приносило значні кошти у монастирську казну, негативне ж – полягало у тому, що ці переправи ставали причиною столітніх чвар і суперечок Видубицького монастиря із Печерським, який бажав також володіти цими перевозами задля свого збагачення. А у II половині XVII – на початку XVIII ст. перевіз став відігравати ще й політичну роль у міграційних процесах козацької держави. Однак, після секуляризаційних процесів в Україні монастир був позбавлений практично всіх своїх володінь у тому числі і Дніпровського і Либідського перевозів.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1417 с.
2. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 6413 – 6576. – арк. 266 – 266 зв.
3. ЦДІАУК. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 1732. – арк. 1 – 25.
4. ЦДІАУК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 18 – 21 зв.
5. ЦДІАУК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 907. – арк. 6.
6. ЦДІАУК. – Ф. 130. – Оп. 3. – Спр. 33. – арк. 88.
7. Голубев С. Т. проф.. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – К., 2011. – 655 с. – Приложения 392 – 640 с.
8. Закревский Н. В. Описание Киева: В 2 т. – М.: Издвоен. Москов. Археологического о-ва, 1868. – Т. 1. – 951 с. + 13 вкл.
9. Киево-Выдубицкий перевоз на Днепре и его нежданная политическая роль // Киевская старина. – К.: Типографія Г. Т. Корчак-Новицкаго, Михайловск. ул., собств. дом, 1882. – № 11. – С. 368 – 372.

10. Кілессо Т. С. Видубицький монастир. – К.: «Техніка», 1999. – 127 с.
11. Ковалинський В. В. Київські мініатюри. Книга дев'ята. Доли київських храмів. – К.: Купола, 2011. – Ч. 1. – 608 с.: іл.
12. Літопис Руський. За Іпатським списком / Пер. Леоніда Махновця. – К., 1989. – XVI+591 с.
13. Мовчан І. І. Давньо-київська околиця. – К.: Наукова думка, 1993. – 175 с.
14. Полное собрание русских летописей. Том I. Лаврентьевская летопись. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 496 с.
15. Полное собрание русских летописей. Том II. Ипатьевская летопись. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 648 с.
16. Рибаків М. Київські мости: їх минуле і сучасне // Мости Києва. Збірка краєзнавчих статей. – К., 2008. – С. 11 – 27.
17. Ульяновский В. Выдубицкий чуда архангела Михаила монастир. История в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. – К.: Изд. дом «МУЗЕЙ ШЕРЕМЕТЬЕВЫХ», 2009. – 623 с.

диякон Іван СИДОР

Особливості чину інтронізації патріарха у Візантійській імперії та Московській державі

Стаття з історичного і літургічного боку розкриває практику інтронізації патріарха в древній Церкві Константинополя та Московської держави, у якій ні духовенство, ні церковний народ ніколи не брали участі у справі обрання патріарха, митрополита, архієпископа чи єпископа, як це було у Церкві Константинопольській.

Ключові слова: Візантія, Московська держава, цар, патріарх, патріархат, митрополит, обрання, інтронізація.

Складний процес «взаємодії» Церкви та імперії має безсумнівне літургічне забарвлення, що досить яскраво проявляється в чинах поставлення єпископа. Мета цього дослідження – з'ясувати, настільки поставлення першого патріарха в Московії наприкінці XVI століття відповідало порядку поставлення вищого предстоятеля Константинопольської Церкви і встановленого там звичаю; простежити, якою була роль царя і духовного Собору в справі вибору патріарха і його поставлення у Візантії та Московському царстві. Завданням наукової роботи є дослідження чину обрання патріархів у цих двох Церквах.